

A Széchenyi-cultus jelentősége.

Írta és a Széchenyi-cyclus megnyitó ülésén november 12-én felolvasta:

GAAL JENŐ.

A társadalmak fejlődése nem a véletlen és nem is csupán eróműtani tényezők eredménye. Az emberi nem egyik főjellemvonása, mely azt minden más teremtménytől megkülönbözteti, hogy haladásához saját közreműködése és feltétlenül szükséges, sőt egy bizonyos ponton túl annak mértékétől függ emelkedésének nemcsak foka, hanem még lehetősége is.

A cultura voltaképp ennek a folytonos közreműködésnek sikeres megvalósításában áll. Ha ez csekély mértékű, az emberek kisebb-nagyobb csoportjai igen sokáig csaknem az állati lét alacsony színvonalán maradnak. Sőt, ha a culturának magasabb fokára emelkedtek volt is fel, de azután a fejlődésnél más, mint a külső környezet felületes hatása, már nem jelentkezik, az emberek belső közreműködése pedig elmarad, vagy csak nagyon ellanyhul is, a régibb erőfeszítések árán szerzett cultura könnyen hanyatlásnak indul, vagy a legjobb esetben az megcsontosodik és több ezer évig is egy állapotban pang. Mind a két esetre számos példát mutat fel a világtörténelem.

Nagy baj mind a kettő, mert a nemzeti létet fenyegeti, vagy legalább is mélyen megalázza. Az emberi társadalom folytonos haladásra lévén utalva, ha ennek a nagy természeti követelménynek valamely társadalom nem tesz eleget, azért meg kell lakolnia.

Ez a haladás a fejlődés abban a fázisában, ahol a civilisait nemzetek manapság vannak, főleg és első sorban – éppen az önkéntes közreműködés fontosságánál fogva – a szellemi és erkölcsi tényezők czélszerű együttes hatásának eredménye. Mostanság már az emberek egymásra gyakorolt

befolyása bír döntő hatással a fejlődésre nézve. Ez nem tagadása a nagy természeti milieu alakító erejének, hanem csupán tüzetesebb megállapítása annak. Úgy vagyunk alkotva, hogy minmagunk által is fejlődjünk. Két idegen gondolat egy harmadikat szül. Hasonlít, gyakran azonban nem is hasonlít hozzájuk. Azokból keletkezett, de velők még sem azonos. S ha már létezik, akkor alkalmas arra, hogy további ilyen képződményeket idézzen elő. Az eszmeáramlatokból tettekben nyilvánuló mozgalmak keletkeznek, melyek a társadalom képét módosítják, vagy talán teljes átalakuláson hajtják keresztül, ami ismét új fejlemények beláthatatlan sorának képezi indító okát.

Az ily eszmeáramlatokat pedig oly emberek indítják meg, akiknek a közszükséget kielégíteni alkalmas gondolataik vannak, melyek ennél fogva a közfigyelmet felköltik, s az eszmék tovább fűzésére, ezek során pedig felfogásuk és elhatározásuk megváltoztatására kényszerítenek eleinte egyeseket, akik példája számos és mind számosabb hasonló változásokat von maga után. Minden igaz eszme úgy vájja és szélesbíti ki a maga medrét, mint akár a folyó. Azért nincs nagyobb és maradandóbb sikerű támogatás, melyet nekik nyújthatunk, mintha embertársainknak hasznos gondolatokat adunk s helyes, célra vezető és nemes tettekre sarkaló érzelmeket keltünk fel bennök.

Nagyon találóan mondotta EMERSON, hogy valóban alkotó csak a szellemi és erkölcsi erő. Belőled indul ki és nekem használ, akire sohasem gondoltál. Csak említeni halljuk egy kiváló egyén személyes jelességét, valamely nagy és hatalmas tulajdonságát, s rögtön meglep bennünket azok bírásának, vagy utánzásának vágya, mert mindaz amit ember tehet, versenyre hívja fel a többieket.

Az olyan emberek tehát, akikben sok jeles tulajdonság, nagy értelmi erő, fenkölt lelkület és a dolgok lényegébe való belátás képességével az igaz eszmék gazdagsága lakozik, főleg ha annak a képzeletre élénken ható módon tudnak szóval, tettel, különösen pedig saját példájok által kifejezést adni, nagygyá lehetnek az egyetemes és mélyreható befolyásnál fogva, melyet széles körökben gyakorolnak.

Ebben az értelemben igaza van CARLYLE-nek, hogy az

egyetemes történelem, tudniillik mindannak megokolt leírása, amit az emberek e világon valaha végrehajtottak, alapján véve az ily hatással bírt nagy emberek története. Ők voltak az emberiség vezetői, képzői és átalakítói. Mindaz, amit mint emberi alkotást szemlélhetünk: az ő gondolataiknak és törekvéseiknek úgyszólván ruhátöltése. Isteni adomány tehát az a benső, szerves viszony, melyben a nagy emberekkel áll a társadalom. Hiszen hacsak felületesen tekinthetünk is rájuk, lehetetlen, hogy valami hasznunk ne legyen belőle. Olyanok ők, mint a fény és meleg éltető forrása, amely hatásának kitéve lenni jó, hasznos és kellemes nekünk.

De maradandó befolyást csak a valóban nagy emberek gyakorolnak. Három ismérve, criteriuma van az ily nagyságnak. Az első ezek közül az, hogy tudnak hinni. Ez alatt nem csupán, sőt nem is főleg a vallásos hit megnyilatkozását értem, hanem azt a bizva bízó odaadást, melylyel eszményeik felé törekedni képesek. Csak a feltétlen hit az, mely arra képesíti őket, hogy ideáljaik megvalósításáért lelkesedve, szívós kitartással folytassák küzdelmüket, ami azután másokat is megnyer nekik és céljaiknak. A skepticizmus soha nem alkot és nem hódít. A kétely cselekvésre és áldozatok hozatalára nem hangol, s az erő érvényesítése helyett tartózkodásra, ellankadásra, erélytelenségre vezet. Nincs oly hívő fanatikus, a kinek követői nem lettek volna, ellenben a kételkedés a velejáró lelki nyugtalanság folytán nem alkalmas arra, hogy tömörítse az embereket. De valódi nagy hatást az is, aki bizva s bízó küzdelemmel törtet előre, maradandóbb módon és széles körökben csak úgy gyakorol, az emberiség vezetői közé tehát csak akkor számítható, ha mintegy a természet intelme szólal meg eszményeiben. Második kelléke tehát az emberi nagyságnak az igaz őszinteség. Minden, ember és minden nemzet életében az a döntő mozzanat, hogy miben hisz. Ha valaki képes megmondani, hogy azoknak mi a hitvallásuk, akkor könnyű szerrel megmondhatja azt is, hogy mit fognak tenni, s különösen, hogy mi lesz cselekvésüknek főiránya. Ha tehát embert vagy nemzetet meg akarunk ismerni, mindenképp azt kell kérdeznünk, hogy miben hisznek? Mert az érzelmek a gondolatoknak, a gondolatok pedig az akaratnak és tetteknek szülői.

És a harmadik ismérve az emberi nagyságnak az, hogy a körülmények csak megnyilatkozásának formáit, de nem lényegét szolgáltatják. A valódi nagy ember ilyennek születik, felruházva mindazokkal a tehetségek és képességekkel, amelyek együtt alkotják a nagyságot. Az arravalóságok közt is van különbség s azok hatása természetesen a legjelentősebb akkor, ha a nekik leginkább kedvező körülmények közt érvényesülnek. De az igazán nagy emberekben az arravalóságok oly számmal vannak meg, hogy ha más és más viszonyok közt kell is működniök, befolyásuk az adott különféle helyzetekben egyaránt nagy lenne.

Igen találóan bizonyítja ezt CARLYLE a hősokról irt remek előadási sorozatában, midőn azt kérdi, hogy nagy szívének izzó érzelmeivel a lángeszű Mirabeau más körülmények közt miért ne lehetett volna nagy epikus költő? Napóleonnak oly átható szavai vannak, melyek hasonlítanak az austerlitz-i ütközethez. Dante nagy diplomata is lehetett volna. Petrarca és Boccaccio kiváló diplomatai szolgálatokat tényleg tettek is, Burns, a nagy tehetségű dalköltő, más körülmények közt egy másik Mirabeau lehetett volna, Turenne éles lángelméje oly okos és megkapó dolgokat mondhat vele, melyek hasonlítanak a Johnson Sámuel kijelentéseihez. És vajjon mi az, amit Shakespeare nagyszerűen nem tudott volna elvégezni? Az emberiség hősei vagy vezetőinek és átalakítóinak nincsen körülhatárolt szűk hatáskörük. A nagy férfiak az őskorban oly egyetemes nagy benyomást tettek a maguk népére, hogy az a nálok jelentkező értelmi és érzelmi nagyságot isteníttette és imádta bennök. Később az ily emberek már csak mint isteni ihlettel felruházott próféták, látnokok vezettek. Az emberi nagyságnak ez a két szerepköre ma már teljesen a múlté. A jelennek vezető nagy emberei a nagy tudósok, lelkesek, költők, a nagy hadvezérek, írók, művészek, a nagy fejedelmek, államférfiak és törvényhozók hivatásának körében alakítják át és fejlesztik a társadalmakat. És valószínűleg ez a jövőben is így lesz, mert az igazi vezető nagyság híjával az emberiség soha sem fog boldogulhatni. Jól mondja egy kitűnő amerikai író, hogy a jó emberek igazlelkűsége tartja fenn az emberek világát. Ha e mellett a jó ember lángelmével is bír, melynélfogva az érzékfeletti régiók természetvizi-

gálójává lesz, s azokról térképet készít, melyen a haladás iránya biztos kézzel van megjelölve, a legnagyobb hatással lehet kortársaira és az utókorra egyaránt. Ő népének talán úgyszólván főpapjává lesz, aki az igazság érvényesülését előmozdítván, lelki békéjét adja vissza, vagy annak legmagasabb értelemben vett fejedelme, aki új felfogást teremt, és annak alapján a réginél megfelelőbb társadalmi alkotmányt ad nemzetének. Az ilyen emberek a természet legnagyobb és megfejtve, a leghasznosabb titkának feltárása által megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek fajuknak, miután azokat természetes helyzetökkel és saját magukkal ismertetik meg. Archimedesi pontot teremtenek számára, melynek segítségével a tévedések egész világát lesznek képesek sarkaikból kiemelni.

Mi lehetne természetesebb tehát, mint az, hogy az ilyen férfiak tiszteletet gerjesztenek s belőlük az emberi nagyság és az emberi haladásnak cultusa indul ki. Ez a cultus egy vagy más alakban mindig megvolt és mindig meglesz. Önkéntelenül hajlunk meg az emberi nagyság mint valami magasztos előtt. Ez az önkéntelenség onnan van, mivel az ember emelkedést érez, ha a magánál magasb előtt tiszteletet tanúsít. Nincs az ember szívének természetesebb, de egyúttal áldásosabb és nemesebb érzelme annál. Az oly korszakokban, midőn az ily cultus iránt nincs érzék, a hitetlenség, a kétkedés vesz erőt az embereken. De akkor a társadalom nem is fejlődik, nem javul, hanem züllőfélben van és hanyatlik. Az alkotás helyett rombolás következik be, és a békés reformok áldását a pusztuló forradalmak átka váltja fel.

Íme, mily nagy része van a saját igazi javunk gondozásának is abban, ha a vezető nagy emberek emlékének és eszményeinek cultusa elől nem zárkozunk el.

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy a mi hazánkban kinél találhatók fel leginkább a vezető nagy emberek imént jelzett ismérvei, t. i. a rendíthetetlen hit a maguk eszményeiben, a hatásra alkalmas tehetségek halmozódása és az a tulajdonság, hogy a nagy természet követelményeinek hű, de egyúttal kiváló tolmácsai lehessenek, azt hiszem, anélkül, hogy a többi jelesek nagyságát azért le keltene szállítani, minden kétség felett áll e részben gróf Széchenyi István határozott elsősége és az egész magyar nemzet egyetemes cultusára való hivatott-

sága. Ezt jeleseink legnagyobbjai vallották és hirdették már az ő életében, halála után pedig mind jobban átérzi mindenki, aki valójával és szellemével közelebbről megismerkedik. Első megjelenése közéletünk terén a kijelentés malasztjaként hatott és életre keltett egy haldokló nemzetet. Az ő küldetéséről maga adta a legmegkapóbb képet, mondván, hogy akik vele nincsenek megelégedve, azoknak nem kivan egyebet, mint hogy nála jobb tanácsot adjanak, nagyobb bölcseségre oktassanak, továbbá, hogy a saját példájuk által jobban erősítsék meg azt, amit hirdetnek. Akkor leghívebb tanítványuk ő lesz és nem fogja kérdezni azt sem, hogy ki bízta rájuk ezt a szerepet? A vezérek szerinte sem tolhatják fel magukat erőszakosan ilyenekül. A vezérségre az emberek voltaképp születnek s azokká akkor válhatnak, midőn kötelességükhöz híven eszméik és javaslataik feltárása útján jelentkeznek. Galileire senki sem bízta, hogy a földnek forgását saját tengelye körül találja ki, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét fedezze fel, sem Franklinra, hogy az égből a villámszikrát, a zsarnokoktól pedig a bitorlott jogart ragadja el. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogcím, protectio és kinevezés nélkül futották meg. De megbízatásuk azért, és pedig a valóban legmagasabb helyről, mégis megvolt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban felvilágosítsák és vezessék. Egy hősieles érzelmű, erős agyvelőben tudniillik oly vonzerő rejlik, hogy az, mint a nap a bolygókat, számtalan emberi lényt köthet magához. így azután meglesz hatalma arra is, hogy egymaga jelölje ki századának útját, vagy nemzetének életét századokkal hosszabbítja meg.

Soha nagy hivatás határozottabban és teljesebben nem jelentkezett az újabb időben, mint a Legnagyobb Magyaré. A saját ilyen hivatását senki sem fogta fel oly öntudatosan és találóan, s annak senki sem adta magát oda oly tökéletesen, mint ő. Erre őt első sorban hegyeket is megmozgatni alkalmas hite eszményeiben és magasztos erkölcsi felfogása képesítette, melyhez a folytonos vértanúságig hű volt mindig és az maradt tragikus végső pillanatáig.

Ideáljainak szentül tartása bírta reá őt arra, hogy kizárólag hivatására rendszeresen egy egész lustrumon át készüljön attól az első percztől fogva, midőn azt felismerte. Felfogása az

volt, hogy mi halandó férgesek csak eszközök vagyunk az égi hatalom kezében, és kénytelenség, hogy a reánk mért küldetés útját megfussuk. Erre az útra tőle telhetőleg felkészülten lépett, de később sem szűnt meg soha minden feladatára lehetőleg jól elkészülni. Gyanút vagy kételyt lelke nem tűrt, és ha ez feltámadt benne, addig nem nyugodott, míg el nem oszlatta. Tanácsot kért és fogadott el, meghallgatott minden véleményt, de végül mindent, amit tett, előbb saját magában érlelte meggyőződéssé, melyet joggal mondhatott sajátjának, mert tépelődő és önkínzásra hajló természete mellett véres verejtékkal szerezte meg azt. Ezért volt meggyőződéseinben hajthatatlan. Ő maga mondta, hogy az axióma szilárd-ságához hasonlóan bízik nézetei kizárólagos helyességében. Semmi sem jellemezte jobban, mint az igazság cultusa és a valónak mindenk felé helyezése, melyeknek akkor is hódolt, midőn a valónak közlése a saját hátrányával járt. Positiv irányú vallásos lelkülete bölcselkedő hajlama mellett is gyakran feltétlenül uralkodott rajta. Ifjúkori leveleiből látjuk és a protestáns Wesselényitől tudjuk, hogy az önfeledt áhítat milyen külső jeleinek mutatásával imádkozott. Volt ájtatosságában valami rajongás, melynek értelmét a vallásról szóló elmélkedései közt igyekszik megmagyarázni, mondván, hogy a vallásnak külsőségeit sem szabad mellőzni, mivel a tömegek csak ezek által bírhatók a vallás lényege iránti tiszteletre. Hogy Széchényi ez utóbbira fektette a fősúlyt, azt vallási tökéletes türelmessége a legjobban bizonyítja. E részben világosan így nyilatkozik: Az Isten nagy, számtalan út vezet hozzá. Egyedül ő látja < bensőnk tiszta vagy tisztátlan voltát. Mi gyarló, homályosan látó emberek nem tehetünk józanabbul, mintha egymás iránt türelmet tanúsítunk, mert csak utóbb fog elválni, hogy kinek volt inkább igaza. Nincs kárhózatosabb bűn, mint a vallásos türelmetlenség. Felebarátainkat szolgálni, a természet ajándékait bölcsen használni: annyi, mint Istent tisztelni és parancsainak engedelmeskedni. Aki ezeket híven teszi, az becsületesen futja meg földi pályáját.

Kétségtelen azonban, hogy impressionabilis természete és neveltetése folytán a vallásos külsőségek is mély benyomást tettek reá. Feltétlen és rendületlen volt hite továbbá a saját hivatásában is, de a hivatást felismerte ő másokban is, mely,

ha ellentétesnek látszott az övével, akkor végzetének tartotta, hogy teljes önfeledtséggel küzdjön ellene. Ez megmentette őt a személyes gyűlölködés alacsonyosságaitól. Legnagyobb ellenfelét, Kossuth Lajost, amint ez maga elismeri irataiban, személyesen nem gyűlölte, sőt egyike volt az elsőeknek, akik tüneményes szónoki és agitáló képességét, nemes szivét és rajongó hazaszeretét elismerték. Még azok a könyvei és fellejegyzései is, melyekben Kossuthot a legélesebben támadta, arról tanúskodnak. De a Kossuth hatalmas egyéniségében ő oly félelmes tényezőt fedezett fel, melynek diadalra jutását végzetesnek hitte a nemzetre nézve. Ő Kossuthot épp úgy a hivatás emberének tartotta, mint önmagát. Csakhogy e hivatástól remegett. Ez magyaráz ki sok mindent, amit kortársai közül csak igen kevesen értettek meg. Ma tudjuk, hogy azok is nagy reformátori hithűségével voltak szoros kapcsolatban. Ő békés, logikus egymásutánban akarta volna a nemzet természetes evolúcióját előmozdítani, s félt a társadalmi és politikai forradalomtól. Mélyen volt meggyőződve arról, hogy Kossuth nem szándékosan, hanem »keblének Istene« által vezetettve, mely azonban a legmegbízhatóbb és legszerényesebb bálványként tűnt fel előtte, fogja az országot veszélybe dönteni. Összes, már akkor nagyon megviselt erejének utolsó megfeszítésével, mindenét feláldozva azért küzdött igazán váltig ellene. Ő is tudta és elmondta, hogy másként nem tehetett. Tragikus végének ez az értelme.

A hit mellett a nagy reformátorok második nagy kelléke is megvolt benne: annyi képesség, oly sok arravalóság és oly lángelme egyesült a végtelen nemességű érzelmességgel benne, mint nemcsak nálunk senkiben, hanem világszerte is igen keveseknek, hogy az ész és szív ez a felfoghatatlan gazdagsága volt talán a legfőbb oka annak, hogy a saját kora, melyet jóval meghaladt volt, őt csakhamar félreismerte. Ma egyszerűen csupán végig kell alkotásain és művein tekinteni, hogy a nagy tehetségek és képességek meglepő szerves kombinációját magunk előtt láthassuk. Csaknem ellentétes oly kiváló tulajdonságai voltak az ő szellemi és erkölcsi valójának, melyek megítélése sokakat érthető módon tévedésbe ejtett. Ezek az ellentétek mindazáltal csodálatosképpen kibékültek benne egymással. A magas eszményi felfogás és a bámulatos

gyakorlati érzék, a tiszta etnikai álláspont és a reálpolitikának józan számítása; a legnagyobb áldozatokra kész fajszeretet s az ildomos és vallásos melegségű emberiség; a hitbuzgó keresztény katholicismus és a többi felekezetek iránti legnagyobb türelem; a feladatok egészének szem elől soha sem tévesztése s a társadalmi kérdések legkisebb részleteit megillető fontosság átérzése; kitűzése a legmerészebb végcéloknak, de e mellett az azok megközelítéséhez vezető tekervényes utakon szükséges okos egymásután megjelölése és megtartása; a legnagyobb nemes becsvágy s a tisztult menyei élvezetek utáni sóvárgás, de egyúttal a teljes megfélemezés Önmagáról; a barátság és szerelem iránti legnagyobb fogékonyság s a polgári erény és tisztesség által parancsolt önfeláldozó lemondás azokról, helyettük pedig a nemzetért szenvedett folytonos vértanúságban való kárpótláskeresés: mindezek együttevée képezik azt a nagyon sokáig megoldatlan, némelyek szerint – azt hiszem helytelenül – ma is megoldhatatlannak tartott lélektani problémát, melyet a gróf Széchényi István jellemének lehet nevezni. Ő benne az alkotó lángész és a határtalanul szeretni képes szív embere egyesült. Ezért vált lehetségessé, hogy nála jobban nem ismerte és önzetlenebbül nem szeretete soha senki ezt a nemzetet.

A Széchényi nagyszámú és óriási tehetségeinek méltatására már sokan, elsőrangú írók és szakemberek, vállalkoztak. Csak ismétlésekbe esném, és a jelen pillanatban még akkor is lehetetlen, mert rengeteg feladatra vállalkoznám, ha csupán a végső eredményeknek, melyekre ők jutottak, egyszerű felsorolására akarnék is szorítkozni. Ehelyett egyszerűen csupán arra az előzetes összefoglalásra, dispositióra utalok, melyben másutt az ő reformatori eszközeit méltatni igyekeztem! Nemzet-újító eszközeinek élén mindenekelőtt a saját példája által hatott. Hogy erre képes legyen, nemcsak folyton tanult, hanem rendszeresen nevelte is önmagát. Első sorban természetesen az ő fellépése korában osztálytársaira kívánt befolyást gyakorolni. Azoknak akarta megmutatni, hogy a magasabb társadalmi állású és vagyonosabb elemeknek az állami és társadalmi élet minden terén mi a kötelességök. Másodszor abból a meggyőződésből indulva ki, hogy az egyén elszigetelve semmi, legfeljebb egy atom, a társadalom pedig a maga tömör

összességében mindenható: politikájának sarkelvévé a társítást, egyesítést és szervezést tette. Az általa létesített nagyszámú egyesületnek és társulatnak azután, míg meg nem erősödtek, állandóan mozgató ereje, lelke és jó szelleme volt. Harmadik nagy horderejű eszköze a társadalom minden rétegével való érintkezésében állott. Ezméinek szolgálatában szakadatlanul agitált és kitaró propagandát folytatott. Faj szeretete, honszerelme s utolérhetetlen szárnyalású becsvágya által sarkaltatva, a reform terére való kilépés első pillanatától fogva haláláig életének minden pillanatát küldetésének szentelte. Nem volt oly nagy és oly kicsiny tényező, melyet, ha annak hasznát vehette, minden alkalmas módon megközelíteni és működtetni nem igyekezett volna. Példájának személyes hatását így szakadatlanul hatványozta. Negyedszer roppant hatású tényezők voltak politikai rendszerében azok az előre jól megfontolt sorrendben, kiszámított hatásra szánt s a legkülönbölegbb jellegű alkotásai, melyek sikerének biztosítása érdekében épp azért nem ismert határt. Végre ötödször általános és társadalompolitikai eszméinek dúsgazdag letéteményét irodalmi művei képezik, melyekkel nálunk az irodalom egy fontos ágát, a politikait teremtette meg, és amelyek együttvéve egy kis könyvtárt alkotnak. Ezekben a nemzetnek csak legújában megbecsült, de még mindig nem eléggé felhasznált közkincese rejlik. Minő szellemi és más képességek voltak íme egyetlen emberben szükségesek, hogy ez eszközöket megteremthesse magának és bámulatos eredménnyel fel tudja használni gazdasztos céljaira. A köztevékenységének utolsó három évében oldala mellől soha el nem távozott Kovács Lajos írja róla idevonatkozóan: »Ott voltam néha órákig dolgozószobájában; szemeim előtt vonultak el az ország és a főváros napi eseményei, egymást váltván fel a politika, az irodalom, az iparvállalatok emberei s mindenkinek mondani, végezni valója volt vele. A bécsi dolgokról nála hívebben senki sem lehetett értesülve. A haza ügyeit részletesebben senki sem ismerte, mert a nemzeti élet minden szálai nála futottak és szövődtek össze. A szív ekkora meleg szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza, az ismeretek ezen gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben eddig még sejtmem sem volt.«

Ezzel kapcsolatban ismételve hirdetem behatóbb tanulmányaim alapján, hogy az összes nemzetek reformátorainak sorában Széchényit valamennyi felett magasan kiemeli az az erkölcsi erő, mely a maga szeplőtlen érintetlenségében, talán az egy Franklint, aki mintaképe is volt, kivéve, egyiknél sem jelentkezik. Bármelyiket tekintjük is a kiváló államférfiak, politikusok és íróknak, akik a maguk nemzetének nagyságát tetteikkel, vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy a nagy alapigazságokat, melyek a nemzetek benső életműködésének örökké érvényes elveit képezik, egész életükkel összhangzatosan a maguk tisztaságában és csorbítatlan erkölcsi tartalmukkal úgy hirdette volna, mint a Legnagyobb Magyar. Becsesebb ez a szellemi és erkölcsi hagyatéka mindennél, amit nemzete örökölt tőle. Ezek a képességei együtt képezték szilárd alapját annak, hogy a körülöttünk és bennünk levő nagy természeti erők rendszerének igaz és őszinte szócsöve, sőt harsonája legyen nemzete részére, midőn annak jogát a külön, önálló létre és ennek becsét az emberiség szempontjából is felismerte.

A vezető nagy emberek ez a harmadik eriteriuma is meg volt Széchényiben. A való, az igaz, a szép és nemes iránti feltűnő érzék, az emberek és dolgok lényegének éles megfigyelése és felismerése, a kérlelhetetlen logika – eredetileg ideges természete mellett is – uralkodó elemei páratlan akarat-erővel s öntudatos nagy fáradtsággal egyensúlyban tartott komplikált lényének. Már ő maga mondta, hogy egyes könyveit csak a maguk egészében lehet megérteni. Báró Kemény Zsigmond ezt kiterjeszti összes műveire. Én pedig fennen valom és bizonyítani is megkíséréltem, hogy mindenben, amit mondott, írt, tett vagy alkotott, egységes és fenséges rendszer van és pedig azért, mivel meg volt a hivatása arra, hogy a magyar nemzetnek a természet múlhatlanul teljesítendő, tehát arra nézve életérdekű követelményeit félreérthetetlen világossággal és szabatosan formulázva tolmácsolja. Műveinek számos helyén egész okoskodásának kiindulópontjaiként a természetet mutatja be. Munkáiban oly határozott nyilatkozatok foglaltatnak e részben, melyeket azután egész logikus rendszere megerősít. »Az igazságot – írja a »Kelet Népében« – (176 1.) megtalálni semmiben sem lehet, míg tudományunkat más-

honnan akarjuk meríteni, mint a változhatlan természeti törvényekből. Egyedül innen háramlik bölcsesség és boldogság az emberi nemre. Ebből a forrásból fakadt a maga megnyugtató és sorsunkkal kiengesztelő tanításaival a keresztény vallás is. Vegyük ennél fogva anyagi és szellemi tekintetben egyedül a természet útmutatását kalauzul, mert az változhatlan elvek szerint a teremtmények minél nagyobb számának tökélyére és így jólétére is kiszámítva irányul.« »Közelítsünk mindjobban a természet törvényéhez« – írja a Stádiumban. Megint a Kelet Népében azt mondja: »De egyedül a nagy természet törvényeit teljesítjük, ha a léleknek kifejtett gazdagságait tesszük boldogságunk alapjává. »A legnagyobb műveltség legközelebb jár a természethez. Az igazi bölcs az, aki a természet útjáról sohasem tér le«. A Hitelnek egy más helyén ez áll: »Maradandó sikere csak annak van, amit természetes renddel kezdtünk és folytattunk. Mikor a magyar nemzet újra lélekzeni kezdett és nemzetiségét felkarolta, a hosszú önfeledés után csak a természet szent útjára tért vissza. A társadalom terén is annak törvényeit kell teljesítenünk, mert az alkotmány és országlás berendezése sem függ önkényunktől. Az ember társulásra van teremtve. A társulás alapjellege az örökkévalóság. A magánember – az egyén ~ semmi, csak a társadalomra való hatása által lehet hosszú életű. Azonban nem önkényunktől függ a társadalom és az állam jóléte; nem tetszésünk és jószívünk óhajtásai döntenek, hogy az embereket miként igyekezzünk boldogítani. Vannak a természetnek dönthetetlen szent törvényei, melyek útján lassanként megközelíthetjük a tökélyt. Kell, hogy minden eljárásunk és törekvésünk alapjait az igazság képezze. Mindenkinek közre kell a társadalmi munkában működni. Minden reformot tehát az embernél és különösen önmagunknál kell kezdeni«.

Nem több ez idézetsorozat, mint az ő rendszerének alaphangja, de azt hiszem már azáltal is sikerült kimutatnom, hogy Széchenyi egész okoskodása a lehető legszilárdabb és legpositivabb alapon, a természetnek úgyszólván revelatioján nyugodott. Nem meglepően újak az ő eszméi, de az ember és társadalom természetét helyesen jelző örök igazságok, amelyek különösen becsesek nekünk, mivel Magyarországra és a magyar nemzetre alkalmazvák tüzetesen. Ez eszmékből,

de mellettük alkotásainak és egész közéletének szelleméből egy oly tökéletes rendszer alakult ki, amely szerint ő élt és dolgozott azon, hogy a magyar népiségből egységesebb szerves társadalom/ abból pedig a solidaritás érzete által összetartott nemzet legyen. Ő azt a rendszert külön nem írta meg, de tudta, hogy létezik. Hiszen öntudatosan dolgozta ki magának. Számtalanszor hivatkozott reá. A Világ (436. 1.) és a Stadium (17) egy-egy helyén ezeket mondja: »Ha valaki mindazt, amit én írtam vagy érintettem, pártatlanul és szenvedelem nélkül átgondolja és elégtelen okoskodásaimat rendezni, meg fogja érteni a természetes egymásra vonatkozó eszméimet«. »Az Úristent arra kérem, adjon mindazoknak, akik, mint én, csak a valónak ereje által akarnak győzni, ha nem is mi találtuk fel azt, de annak feltalálását itthon elő akarjuk mozdítani, elég tehetséget arra, hogy szelíd okoskodásaink segítségével a más-ként múlhatatlanul bekövetkezendő végzetes gyásznapokat elhárítsuk az országtól«.

Egy gyakorlati nagy bölcsész lép e rendszerrel a magyar nemzet elé, hogy a mindenség, a világegyetem, az Alkotó és összes teremtményei közt fennálló viszonyt, amennyiben emberek által felfogható, az anyag, a szellem s az erkölcsiség óriási és kicsiny problémáit a társas élet követelményeinek kifejtése közben megmagyarázza. Lángelméjének fénye, továbbá ember-, és különösen fajszeretetének izzó heve képesek lángra lobbantani a fogékony kebleket. Azonkívül a vele való benső éiintkezés üdvös akaratnyilvánításra és az egész életre kiható hazafias és emberies fogadalom tételére hangolja az ép érzésű olvasót és szemlélőt. Érthető tehát az az átalakító hatás, melyet a magyarságra a múlt század második negyedében gyakorolt. Szent meggyőződésem, hogy erre a hatásra ma is szükség van, és hogy azt – megfelelő módon előkészítve – napjainkban ismét fel lehet idézni! Hazánk nagy regenerátora mélyen meg volt győződve arról, hogy a magyar nemzetnek politikai, közgazdasági és közművelődési súlyos viszonyai között a fennmaradásra és a haladottabb életképes nemzetek sorába való léphetésre csak úgy van kilátása, ha a társadalomban rejlő összes őserőket sikerül oly hasznos közreműködésre serkenteni, melynek folytán a szétszaggatva tengődő népiségekből egységes, öntudatos, testileg, szellemileg és erkölcsi tekintetben is egészséges, erős és gazdag nemzet válik. Fajunk

pótolhatatlan jeles tulajdonságainak megtartása mellett végzettségé válható hibáiból annak ki kell vetkeznie s mindazon polgári erényeket fel kell vennie magába, a melyek más nemzeteket nagygyá tettek. Bármennyire buzgón óhajtotta is a magyar alkotmányosság fejlődését és megszilárdítását, a főszűlyt mégis a magyar társadalom gyökeres átalakulására fektette, ezáltal akarván szilárdabb alapot biztosítani a jövőben amannak is. A magyar nemzetet vissza akarván adni önmagának, azt mint önálló kulturai alanyt az emberiségnek megmenteni óhajtotta. Nem hiába jártja világrengető hadjáratokban már kora fiatalsága idején az altruizmus iskoláját; ő annak valóságos személyesítőjévé lön. Mindig hirdette azt a világtörténelmi tanulságot, mely szerint annak a fajnak, mely élni akar, bármily nehezére essék is, a nemzeti lét összes követelményeit okvetlenül teljesítenie kell. Ezzel kapcsolatosan ismételve mondta a törvényhozás termében, hogy: »az a nemzet létezik mint ilyen valóban s emelkedik folyton magasabbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebellet a honért."

Ezen eszméknek sajnos csak rövid ideig tartott, megszívlelése folytán általa lettünk összetört és már-már végképp elalélt népiségből nemzeté. Ő adta vissza önbizalmunkat, s midőn szellemét belénk lehelte, csaknem elhalt életerőnk oly lendületre ébredt, melynek gyorsult ütemben való jelentkezése benne – mint később bebizonyult, alapos – aggodalmakat keltett. Mikor aztán a nemzet tanácsaira nem hallgatván, katastrofaszerű bonyodalomba került, hazájáért lángoló elméje önmagát semmisíté meg.

Vonjuk le, mi később jött nemzedék, ebből a vértanúságból az üdvös nagy tanulságot, melyre jelen aggasztó viszonyaink között annyira utalva vagyunk. Hazánk helyzete ma is súlyos. Az négy sarkán ki van gyuladva. Kettőn még csak föld alatt ég, de a másik kettőn már lánggra lobbant az a tűz, mely Szent István koronája birodalmának területi épséget is fenyegeti. Az ország törzsét pedig szű eszi, s pusztításának haladása nem is észrevétlen, mert azt mindenki észlelheti, aki látni akar. Ellenségeink benn az országban és azon kívül nagy számmal vannak és folyton szaporodnak. Belső viszályaink és más bajaink folytán tekintélyünk alább száll. Ismételve vágják szemünkbe, hogy a magyarság nincs hivatva a hegemoniát, annál kevésbbé a suprematiát gyakorolni ez államban, mivel az erre való magasabb rendű tulajdonságokkal kisebb mértékben bír, mint

ahhoz okvetlenül megkívántatnék. – Ennek már csak kételyként való felmerülhetése is veszedelem. A mi fölényünknek itt minden kétség felett kell állani és pedig folyton határozottabban.

Térjünk hát vissza Széchenyihez. Hallgassunk szavaiban a nagy természet és Teremtőjének komoly intelmeire. Ne tapossunk az ő hagyatékában rejlő roppant kincs felett tompa közönynyel, hanem emeljük és használjuk fel azt. Tegyük egységessé a magyar társadalmat világfelfogásban, eszményekben, törekvésekben, összetartásban, faj-és emberi szeretetben. Ne tévesszük soha szem elől azt az ideális magyarságot, melyet ő festett mintaképül magának és nekünk. Mint az ő korában, jó és becsületes magyar honpolgárnak lenni, ma is nehéz, de nem lehetetlen. Kövessünk el mindent, hogy oly nemzetté váljunk, mint a minővé ő akart nevelni bennünket, amelynek nem csupán nagy állami kereteink betöltése mellett számunk gyarapítása, műveltségünk, hatalmunk fokozása aránylag rövid idő alatt lehetséges, hanem amelyben vonzó, megnyerő, fenkölt és hasznos valója folytán az egész emberi nemnek öröme telik sok-sok emberöltőn át, sőt még akkor is, ha csak nevünk, érdemünk, s tetteink és alkotásaink emléke fog élni már.

Szóval, tegyük a Széchenyi szellemét magyar nemzeti geniussá. E végből tízszeresse meg minden fiatal a maga munkaerejét, az öregek pedig, amíg csak lehet, térjenek vissza még a sir széléről is, hogy tapasztalataikkal szolgálják ezt a nagy múltú nemes és ha, az oknak hódol, vagyis okos lesz, hogy jövőre is hivatott nemzetet.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület ezt a czélt akarja szolgálni a Széchenyi eszméinek három téli évadon a magyar művelt társadalom köreiben való terjesztésére és elemzésére hivatott előadási cyklussal, melyben irodalmunk, közéletünk kitűnőségei működnek közre és amelynek végeztével az abban elhangzott összes előadások magyar és franczia nyelven a hazai és külföldi könyvpiaczokon is meg fognak jelenni. Ennek a közczélnak minél teljesebb elérhetése végett kérjük a nagyérdemű közönség szíves támogatását. Ezekből volt szerencsém felfogásomat a Széchenyi-cultus valódi jelentőségéről a mélyen tisztelt hallgatóság előtt kifejtteni.